

CANÇONS A LA CATALUNYA DE LA TERCERA GUERRA CARLINA

CECÍLIA VIVES BRESÓ

Aquest treball es fa sobre un quadern manuscrit de cançons carlines conservat a la Biblioteca Balmes de Barcelona.

Es tracta d'un document que porta a la coberta una etiqueta amb la inscripció següent: «*Libreta de Versos y Cansiones Carlistas 1874.*»

A l'interior, hi trobem un títol, un nom i un any: *Varios Versos y Cansiones / Carlistas sacados de varios periodicos / Por / Miquel Torroella y Plaja / Palafrugell / Año de / 1874.*

Sabem, per tant, qui era el propietari de la llibreta, encara que hi observem quatre tipus de lletra, cosa que ens mostra que va haver-hi més d'un copista. També ens indica l'any, 1874. Això ens assenyala que fou copiat en plena guerra carlina.

La llibreta consta de seixanta-dues pàgines numerades. Hi manquen la vint-i-nou i la trenta, la trenta-nou i la quaranta i la cinquanta-cinc i la cinquanta-sis. Es veu que han estat arrencades.

Conté dotze cançons, quatre en català i la resta en castellà. En algunes composicions hi ha indicacions sobre la música que les havia d'acompanyar. La primera és la coneguda *Sardana d'Alpens*, recollida a l'*Obra del Cançoner Popular de Catalunya*. D'altres es diu que han de ser interpretades amb música d'una determinada sarsuela, d'un tango, d'un can-can i encara una altra amb la de l'Himne de Garibaldi. De la resta no hi ha cap indicació musical.

Si ens fixem en les catalanes, són escrites, és clar, en el català d'abans de la normativització, amb castellanismes, i curiosament, en una d'elles, la que passarem a transcriure i comentar, amb noms propis castellans catalanitzats, per exemple: Concha és escrit «Conxa», Echagüe «Exagüe». Hem transcrit el text tal com va ser copiat, a fi que el lector actual el llegeixi tal com el van veure els contemporanis dels fets.

Pel que fa al copista d'aquest quadern, Miquel Torroella i Plaja (Fitor 1858-Barcelona 1934) va ser un important propietari rural de les Gavarres amb vocació literària. Lluís Molinas ens explica que se'l solia anomenar «el cronista de les Gavarres», perquè en les seves obres més llegides, *Cuentos que són historia* i *Cosas de casa*, recull històries que s'havien tramès de pares a fills per tradició oral a les masies de les Gavarres, com unes rondalles que descrivien els costums d'aquella societat. Va escriure també obres de caràcter històric, la més coneguda la *Història de Palafrugell i la seva comarca* (1924) i va fundar un setmanari, *El Palafrugellense*, que es va publicar entre 1882 i 1885.¹

Encara que la pagesia de Girona d'aquella època era majoritàriament carlina, no és el cas de Miquel Torroella, que era un home d'ideologia conservadora, amb profundes conviccions religioses i apassionat pel seu món rural, el qual en aquells moments ja presentava símptomes de decadència, però no pot ser pas adscrit al carlisme. Ell mateix, en *El Palafrugellense* es defineix com a liberal-conservador. En un dels seus relats que fa referència a un fet d'armes de la primera guerra carlina no s'explica com uns i altres:

«...se feyan matar sols per serne uns partidaris de la pubilla i els altres del areu».²

Reduir el conflicte que va enfrontar els espanyols durant tot el segle XIX a una disputa entre els partidaris de l'hereu (D. Carles) i els de la pubilla (la infanta Isabel), no denota massa simpatia, ni pels uns ni pels altres. Per tant, en Torroella no era carlí, però en aquest quadern només s'hi copien versos i cançons que veuen la realitat des d'una sola òptica: la carlina, fets per carlins i a favor dels carlins.

1. Lluís MOLINA, *Revista de Girona*, núm. 204, gener-febrer 2001, p. 36-39.

2. Miguel TORROELLA Y PLAJA, *Cosas de casa*. Palafrugell: Amics de Fitor, Lluís Molinas, 2000 (edició facsimil de la de 1906) p. 263.

El títol ens informa també que aquests versos són manllevats de diaris de l'època. No especifica quins, però és evident que s'ha de tractar de premsa carlina. Durant el període de la tercera guerra, a Girona hi hagué dues publicacions periòdiques: l'*Iris*, que es va publicar a Olot durant el temps que la van ocupar el carlins i que sortia dimarts, dijous i dissabtes. Era escrit en castellà, encara que amb alguna secció en català, i *El Boletín Oficial del Principado de Catalunya*, de Sant Joan de les Abadesses, l'òrgan oficial de la Diputació Carlina de Catalunya que recollia les disposicions que emanaven de les seves autoritats. Eixia tots els dimecres i dissabtes, també en castellà.³

Tenint en compte que el dia 4 de gener de 1874 el Ministre de la Governació va donar l'ordre de suspendre tota la premsa carlina, es feia molt difícil l'existència d'aquestes publicacions fora del territori que ocupaven.

D'aquest quadern, n'hem triat una cançó en català, *La derrota del general Conxa*, que ens ha semblat la més interessant com a document històric. No l'hem trobada a la premsa de l'època i això ens fa pensar que, potser, no ha estat copiada de cap diari, sinó d'algun full volander.

És una composició de trenta-tres estrofes de quatre versos octosíl·labs que participa de les principals característiques de la poesia política del segle XIX.

1) La seva qualitat literària és més aviat escassa. No té ambicions artístiques, la seva finalitat és la de donar a conèixer uns fets que els diferents governs –ja siguin els de la monarquia d'Amadeu de Savoia, els de la Primera República, o els de la Restauració alfonsina– tenien prou cura de no donar-los publicitat i que tenien molt poc ressò a la premsa no carlina, que era la majoria. Joaquim Marco, referint-se a la poesia política, no estrictament carlina, diu que malgrat la manca de qualitat literària:

«Els versos són generalment més correctes del que caldria esperar d'aquest temps, i ens demostren que l'ús de la llengua dintre la literatura popular, encara que influïda per la castellana, es mantingué més àgil que no en la literatura culta».⁴

3. Josep CLARA, «Notes sobre la premsa carlina a Girona (1868-1876)», dins *Institut d'Estudis Gironins*, Girona, 1978 p. 213 i s.

4. Joaquín MARCO, *Poesia popular política del segle XIX*, Barcelona: Edicions 62, 1967, p. 16.

2) *La derrota del general Conxa* és una poesia narrativa. El seu propòsit és la narració d'uns fets, el nucli dels quals és la mort del general Gutiérrez de la Concha a la batalla d'Abárzuza, però el narrador no es limita a aquesta acció bèl·lica, sinó que va canviant d'escenari i fa referència a altres fets. Els personatges que apareixen en aquesta cançó són tots reals i van tenir relació amb els fets narrats: Concha, Echagüe, Dorregaray, D. Alfons-Carles, Tristany, Savalls, Lizárraga, Andía, el bisbe de Vic, Raimon Strauch, Alfons XII («*el Nen*») Bismarck, Leopold de Hohenzollern («*el rei que no te nasus*»). A la cançó, hi són presents els tres territoris on el carlisme estava més organitzat: el Nord, el Centre i Catalunya.

3) És una poesia compromesa i plena de passió, on els mèrits propis s'enalteixen i els dels contraris es rebaixen, i generalment sempre es canten victòries; les derrotes tothora són de l'enemic i si n'apareix alguna de pròpia, s'hi passa de puntetes.

4) El nostre poeta coneixia bé els fets que narra. No és un simple improvisador, per tant, som davant d'un document amb valor històric que reflecteix el drama de les lluites civils del segle XIX des del punt de vista d'una de les parts bel·ligerants. L'autor és objectiu en la mesura que narra fets reals ens els quals intervenen uns personatges també reals, però no és imparcial, ni pretén ser-ho, perquè ell ha pres partit per la causa legitimista, és un seguidor de D. Carles. En aquest sentit podem dir que la poesia era un instrument per una altra guerra que acompanya tots els conflictes armats: la de la propaganda.

En el cas concret de la poesia de les guerres carlines, Antonio Zavala, membre de la secció de literatura popular de la Euskalzaindia (Reial Acadèmia de la Llengua Basca), diu que anaven adreçades a uns receptors que no desconeixien els fets.⁵

5) La poesia política és, generalment, d'autor anònim. Posar el nom a la capçalera o al peu d'una composició d'aquest tipus podia ser equivalent a signar una sentència de mort o, almenys, ser objecte de fortes represàlies. Molt més en el cas de les guerres carlines, perquè en tractar-se de guerres sense fronts ben delimitats, un dia entraven a un poble els carlins i al dia següent podien entrar-hi els liberals, i la por de les conseqüències aconsellava la màxima prudència.

5. Antonio ZAVALA, «El cancionero vasco de la guerras carlistas», dins *Actes del col·loqui sobre cançó tradicional*, a cura de Salvador Rebés, Reus, setembre de 1990, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1994, p. 462.

6) La poesia política es difonia, sobretot, a través dels fulls volanders, els quals amb el desenvolupament de la impremta es van multiplicar durant el segle XIX. Moltes vegades feien un paper substitutiu dels diaris.

7) En aquesta cançó s'hi fa també present l'element religiós, com no podia ser d'una altra manera tractant-se dels carlins. Així, per exemple, quan explica que han obtingut una victòria afegeix «-- y del cel protecció». O ja al final de la cançó diu que Carles VII: «...ja com sant Miquel/lo peu sobre el coll us té» i amb un entusiasme incontenible acaba amb un vers en llatí «...digan tots ab fe catolichs / Digitus Dei est hic».

En definitiva, tal com diu Zavala,

*«De todo el conjunto resulta una visión nueva y bastante completa de aquellas guerras, visión que de los hechos del pasado se han encargado de ofrecernos los libros de historia. Lo que sobre todo consigue la poesía popular es acercarnos a los hechos. Al leer sus estrofas, nos parece estar oyendo las voces de los protagonistas».*⁶

Efectivament, el nostre poeta anònim, addicte a la causa carlina, narra els fets amb tanta força, amb tanta convicció i passió que transmet l'emoció de les seves vivències, emoció que no transmeten les pàgines inertes d'uns annals o d'una crònica.

«DERROTA DEL GENERAL CONXA»

Aquest és el títol que porta la cançó. S'emmarca a l'època de la tercera guerra i ens ofereix la narració d'una batalla, coneguda pels carlins amb el nom d'Abárzuza, i pels liberals amb el d'Estella o Monte-Muru. A l'acció, hi va perdre la vida el general Manuel Gutiérrez de la Concha, marquès del Duero.⁷

6. Antonio ZAVALA, p. 464.

7. En esclatar la tercera guerra, el govern de la Primera República, una cop acabada la rebel·lió cantonalista, va poder destinar més recursos a la guerra contra els carlins i va confiar el comandament de l'exèrcit del nord al general Concha, marquès del Duero, militar de gran prestigi. Antonio de Brea, general d'artilleria carlí, autor de la millor obra sobre la campanya del nord i testimoni de gairebé tots

El general Concha, decidit a acabar la guerra, va creure que el cop definitiu seria apoderar-se d'Estella, que de fet era la capital del carlisme i residència de D. Carles.⁸ Era una ciutat ben comunicada i envoltada de muntanyes que en facilitaven la defensa. Tenia uns 7.000 habitants i era la més gran del territori dominat pels carlins a Navarra, la que més recursos proporcionava i més homes tenia en armes.⁹

El dia 25 de juny de 1874 comença l'acció. La diferència de forces, tant d'homes com d'armes, era molt gran a favor de l'exèrcit governamental, però els carlins resisteixen i el general Concha, en un acte d'audàcia, el dia 27 de juny, cap al tard, va voler fer personalment un reconeixement de les trinxeres de l'enemic, quan tornava a les seves posicions una bala li va segar la vida.

En la primera estrofa, el narrador ens presenta el que per a ell és decisiu: la mort del general Concha que, efectivament, va provocar el descoratjament de les tropes republicanes i la seva retirada.

*Ara sí amichs carlins
que'us baig a contarla grossa
Conxa lo negosian
lo tenim ja á la fossa*

*La batalla comensaren
los tossuts aragonesos,
l'emprenen contra l'Exagüe
fen li morts, ferits y presos*

---

els fets d'armes que s'hi descriuen, fa aquesta semblança del general Concha: «Seguramente que en 1874 no había en España un General de más prestigio que D. Manuel Gutiérrez de la Concha: sus anteriores hechos le abonaban. Desde subalterno de la Guardia Real de Infantería a Mariscal de Campo, ganó durante la primera guerra civil en el campo de batalla todos sus empleos y condecoraciones, entre las que honraban su pecho nueve cruces de san Fernando. En la expedición á Portugal consiguió la pacificación del país, por lo que fue agraciado con la Grandeza de España y el título de Marqués del Duero. Igualmente en la segunda guerra civil, ó sea combatiendo y venciendo a Cabrera en Cataluña, fue premiado con la jerarquía de Capitán General de Ejército» (Vegeu BREA, Antonio. *Campaña del Norte de 1873 a 1876*. (Biblioteca Popular Carlista) Barcelona: Imprenta de la Hormiga de Oro, 1897, p. 194).

8. D. Carles no va tenir una residència estable, però els llocs on més temps va residir van ser Estella, Durango i Tolosa.

9. Enrique ROLDÁN, «La batalla de Abárzuza», dins *Aportes. Revista de Historia Contemporánea*, núm 58 (2005) p. 102 i s.

Al general Concha, despectivament, el titlla de «*negosiant*». Segurament es refereix a la pràctica dels governs de Madrid de combatre els carlins fent servir mitjans com el suborn per aconseguir la deserció d'alguns dels seus caps, però també pot estar al·ludint a les activitats d'aquest militar que, des de 1868 fins al 1874, havia viscut apartat de les lluites polítiques i dedicat únicament a l'explotació agrícola de les seves finques a Andalusia.

El narrador ens explica també que l'acció la va començar el batalló d'aragonesos.¹⁰ *L'Exagüe* es el general Rafael Echagüe.¹¹

*Lo colp mes terrible fou
del irratat, fiel Navarro,
cuan Dorregaray esclama
¡Conxa te'l descalabro!*

*¡Ah minyons! desde las horas
surten tots los batallons
y com lleons embastechan
fins agafa'ls los canons.*

*La derrota es mes gran,
molt mes del que nos han dit,
lo sert es que ja es preparan
per passar pronte á Madrid*

10. El carlisme, tant en l'àmbit polític com en el militar, va tenir una organització de caràcter territorial. Hi havia tres exèrcits que operaven per separat: el del Nord, el de Catalunya i el del Centre i encara que existia una Secretaria de Guerra per a coordinar-los, de fet van tenir una gran autonomia pel que fa a la seva organització interna. Cada territori reclutava els seus homes i s'ocupava dels seu armament i avituallament. Cada exèrcit operava, llevat de casos excepcionals, dintre de la seva província. Amb voluntaris que arribaren al Nord procedents d'altres territoris es van formar alguns batallons, entre els quals hi havia un d'aragonesos: els *Almogávares del Pilar*. Són els *tossuts aragonesos* de la cançó. (Vegeu Juan PARDO SAN GIL, «Los Ejércitos carlistas en 1872-1876», dins *Aportes. Revista de Historia Contemporánea*, núm 58 (2005) p. 50 i s.

11. *Rafael Echagüe*, comte del Serrallo, havia nascut a San Sebastián l'any 1815. El 1833 va ingressar en el cos dels «chapelgorris», voluntaris d'Isabel II, per lluitar contra els carlins. Havia participat amb el general Serrano a la revolució de 1868. A la tercera guerra, el general Concha el va posar al capdavant del tercer cos de l'exèrcit. (Vegeu: Jaime del BURGO, *Bibliografía del siglo XIX: guerras carlistas, luchas políticas*. 2a. Ed. Pamplona: Diputación de Navarra, 1978 p. 311.

*Conxa y'l seu estat majó,
tota la artilleria,
batallons enter copats,
y molta caballeria*

*A mil á mil los quedavers
estirats quedan al camp
campi qui puga es la senya
tot es terror y espan*

Aquí «Navarro» és un gentilici, fa referència als batallons navarresos de l'exèrcit carlí del Nord al front dels quals hi havia el general Antonio Dorregaray i Dominguera.¹²

La descripció d'aquesta acció de guerra no s'aparta gaire del que devia ser la realitat. Efectivament, l'exèrcit governamental comptava amb cinquanta mil soldats; el dels carlins era de trenta-dos mil.¹³ Igualment pel que fa a l'armament. El carlins gairebé no van disposar d'artilleria. Els combats van ser duríssims i les circumstàncies atmosfèriques van contribuir a empitjorar la situació, ja que es va haver de lluitar enmig d'un temporal de vent i pluges torrencials que convertien les trinxeres en munts de fang.

Els comunicats de baixa donaven mil cinc-cents morts del bàndol republicà i 300 del carlins. Segurament van ser més, però en aquesta proporció.¹⁴ Piralà ens diu que els liberals van tenir dues mil baixes, entre morts, ferits i presoners i els carlins tres-cents.¹⁵

12. *El general Antonio Dorregaray y Dominguera*, nascut a Ceuta l'any 1823, només amb 13 anys va participar a la primera guerra, en la qual el seu pare va perdre la vida. S'adherí al Conveni de Vergara i participà a la Guerra del Marroc, on va tenir una actuació destacada a la batalla de Wad-Ras. Quan va triomfar la «Gloriosa», el 1868, va emigrar a França des d'on va oferir els seus serveis a D. Carles. El 13 de febrer de 1873 va entrar a Navarra amb el càrrec de capità general de les províncies basques i Navarra. (Reynaldo de BREA (Barón de Artagán), *Cruzados modernos*. Barcelona: La Bandera Regional, 1910, p. 105 i s.

13. Aquesta és la xifra que dona Pardo San Gil, p. 68. Brea diu que l'exèrcit liberal era de 50.000 homes i el dels carlins era inferior en un terç. (Antonio BREA, p. 195)

14. Enrique ROLDÁN, p. 113

15. Antonio PIRALÀ, *Historia Contemporánea: Segunda parte de la guerra civil. Anales desde 1843 hasta el fallecimiento de don Alfonso XII*. Madrid: Felipe González Rojas 1893. Tom III, p. 277.

*La soldadesca impia
al marchar a la batalla
tots los pobles va creman
y sols reserva á Tafalla.*

Es fa referència als incendis que durant la nit del dia 26 de juny es van produir a Abárzuza i als pobles del voltant i que van arrasar cases i collites. Tafalla se'n va salvar, perquè hi havia acantonades tropes liberals.¹⁶

*Setze Krups s'han agafat
I tambe molta Plasensia
cin mil presoners s'han fet
tres mil morts y la secuencia*

*Nou sens caballs arrendits
dos sens carros de metralla*

16. Els voluntaris carlins des de les seves trinxeres veien, amb gran indignació, com s'aixecaven enormes columnes de fum, senyal evident de la crema de les cases i les collites. El marquès del Duero va recriminar durament els seus soldats per aquests fets i semblava determinat a castigar-los. Aquests incendis van tenir conseqüències, perquè Dorregaray, acabada l'acció, els va castigar amb un rigor que alguns van considerar excessiu. Constituït un Consell de Guerra, es va imposar la pena d'afusellament a 135 presoners. D. Carles, a instàncies de la seva esposa, doña Margarita, va accedir a rebaixar el càstig i es limità a delmar els condemnats i indultar la resta. Ana de Sagrera explica que el general Dorregaray, en assabentar-se d'aquesta mesura de gràcia, va exclamar: «No se puede hacer la guerra con mujeres». Entre els dotze afusellats hi havia un periodista i aventurer alemany, Albert Schmidt, que havia combatut a la guerra francoprussiana. Abans de morir es va voler batejar i va escriure a la seva família explicant el fets. L'afusellament de Schmidt va provocar la indignació de Bismarck i una violenta campanya de la premsa prussiana contra els carlins. Segons Ana de Sagrera:

«Alemania, en efecto, reconoció ese verano al gobierno del general Serrano haciendo el Conde de Hatzfeld, al presentar sus cartas credenciales, un vivo elogio de su política. Presionó sobre Austria, su vencida en Sadowa, que envió su representante en la persona del Conde de Ludolf. También influyó sobre Francia, su vencida en Sedán, para que reconociese al gobierno de Madrid. Incluso el papa Pío IX –a pesar del afecto personal que sentía hacia los reyes carlistas? envió al gobierno del Duque de La Torre, su legado. Sin duda, aquellos reconocimientos tuvieron como telón de fondo, el pretexto de los fusilamientos de Abárzuza» (Vegeu Ana de SAGRERA, *La Duquesa de Madrid: última reina de los carlistas*. Palma de Mallorca, [s.n.] 1969, p. 384 i s.

*mol mil duros ócupats
son lo fruit de la batalla.*

Krupps i Plasencia són sistemes d'artilleria de muntanya.¹⁷

*La batalla es decisiva:
á Navarra ja'n fet nit
D. Carlos ha passat l'Ebro,
y á Madrid marcha de pit*

*Son victoriós exercit
persegueix de dia y nit
impedin que se organisi
lo destrosat enemich.*

*Sabem ahont lo van tombar
aqueix gran marqués y tunu
junt ab lo seu gros exercit
prop de un lloch que sen diu Muro.*

L'autor ens diu «*D. Carlos ha passat l'Ebro*», es refereix al príncep Alfons-Carles, germà del pretendent carlí.¹⁸

17. Saturnino GIMÉNEZ, *Secretos e intimidades del campo carlista en la pasada guerra civil*. Barcelona; imprenta de Salvador Manero, 1876, p. 14. Aquest autor, corresponsal de guerra al camp liberal, dóna tres fonts de procedència de l'artilleria carlina: 1) Canons que s'agafaven a l'exèrcit liberal. 2) Canons estrangers comprats amb fons carlins o regalats per legitimistes francesos i anglesos, i 3) Canons fabricats a la fundició d'Azpeitia. Explica que la primera peça d'artilleria que van tenir els carlins al Nord va ser una Krupp que havia perdut la columna del coronel Navarro a l'acció d'Eraúl. Ho explica així: «Hallábame á la sazón accidentalmente en Navarra, y aprecié, no de lejos, el inmenso júbilo con que aquellas gentes celebraban su presa. Jamás niño alguno, en brazos de su madre, ha recibido tantas caricias como el cañón de Eraúl en manos de los partidarios de don Carlos».

A la batalla d'Abárzuza, els carlins pràcticament no van disposar d'artilleria.

18. D. Alfons Carles el 25 de maig de 1874 havia travessat l'Ebre, envoltat del seu batalló de zuaus, per posar-se al capdavant de l'exèrcit del Centre, que s'havia unit al de Catalunya. Aquesta unitat de zuaus era formada majoritàriament per legitimistes francesos, excompanyans d'armes del príncep Alfons-Carles en la defensa de Roma. Hi havia també legitimistes italians, entre ells, el duc de Parma i els comtes de Bardì, Caserta i Bari. Sembla que també hi va participar un descendent dels Estuard al capdavant d'una petita flota. L'uniforme d'aquest batalló era igual que el dels

Concreta també el lloc on va morir el general Concha. Aquest militar liberal s'havia acostat a les posicions del carlins a Monte Muru per a tenir un coneixement més directe de la situació i allí va trobar la mort.

Brea diu que després de la batalla d'Abárzuza l'entusiasme dels carlins «*rayaba en el delirio*»,¹⁹ i aquest entusiasme el manifesta també el nostre autor, però Brea afegeix que els carlins no van saber aprofitar aquesta victòria per passar de la guerra defensiva a l'ofensiva, ampliar el territori d'operacions de l'exèrcit del Nord traspasant l'Ebre, estendre la guerra cap a Santander i Astúries i amb això fer possible el camí cap a Madrid.

A la narració de la batalla Abárzuza, hi trobem a faltar un nom: el del general carlí Torcuato Mendi que va tenir una actuació tan destacada que fou mereixedor d'un títol nobiliari, el de comte d'Abárzuza. Creiem que no es tracta d'un simple oblit, sinó d'una omisió voluntària, perquè el navarrès Mendiry concitava l'animadversió de molts carlins per les seves operacions militars molt discutides, fins al punt que, tement per la seva vida, ja al final de la guerra va abandonar les obligacions militars i va passar a França.²⁰

---

zuaus pontificis, però substituint el quepis per la boina vermella (Vegeu Alfonso BULLÓN DE MENDOZA, «Las Guerras carlistas», dins Bonifacio GIL, *Cancionero histórico carlista*. Madrid: *Aportes XIX*, 1990, p.31 i s.

19. Antonio de BREA, p. 212. Aquest mateix raonament de Brea és el que li fa dir a Oyarzun: «Dorregaray fue árbitro y dueño de los destinos del carlismo, pero se limitó, después del gran triunfo de Abárzuza, a no hacer nada. Lo único que se le ocurrió fue lanzar alocuciones rimbombantes y ofensivas para sus adversarios... Los carlistas no supieron aprovecharse de la magnífica coyuntura que se les presentaba y después de tan brillante éxito, Dorregaray se durmió sobre sus laureles, como Aníbal en Capua. Si aprovechando el entusiasmo y el optimismo de que se hallaban dominadas sus fuerzas las hubiera lanzado sobre las derrotadas divisiones de Concha, es seguro que las hubiera aniquilado, dejando libre el camino hacia Madrid...» (Román OYARZUN, *Historia del Carlismo*, Madrid: Ediciones Fe, 1939. p. 409-410

Però les coses no devien ser tan fàcils perquè, a finals del segle XIX, amb els avenços en les armes, els transports i les comunicacions ja no es podia guanyar una guerra a base de guerrilles, i sense artilleria i cavalleria suficients era impossible plantejar cap batalla a camp obert. Els carlins només van disposar d'artilleria al final de la guerra, quan ja no la necessitaven.

20. *Torcuato Mendiry y Corera*, nascut a Allo (Navarra) el 1813. Era sergent quan el 1833 es va presentar al camp carlí, on prengué part en tots els fets d'armes protagonitzats per Zumalacárregui a la guerra dels Set Anys. Formà part de l'expedició de Guergué a Catalunya. En acabar la guerra, amb el grau de coronel, va emigrar a

*Frente l'historica Xelva,
los carlins del Arago,
han obtingut gran victoria
y del Cel protecsio.*

*Quatre sagristans no mes
donan tal xurriacada
que hasta han apagat los llums
à Castelló de la Plana.*

Aquí l'autor ens situa a una altra zona del conflicte: l'anomenat Centre.²¹

«*Quatre sagristans no més*». El component religiós del carlisme, que lluitava al crit de *¡Visca la Religió!*, donava peu als seus contraris

---

França, on va aprendre l'ofici d'impressor gràcies al qual es va poder guanyar la vida a Madrid quan tornà de l'exili. En 1843 es va acollir als beneficis del Conveni de Bergara i es va reintegrar a l'exèrcit. En triomfar la Revolució de 1868, es va presentar a D. Carles, que el 1873 el va nomenar Cap de l'Estat Major de la Divisió d'Àlaba al capdavant de la qual tingué un paper destacat a la batalla de Montejurra. A la batalla de Somorrostro (Biscaia) va comandar les operacions de les forces que ocupaven la part esquerra d'aquella línia. L'abril de 1874 va ser nomenat Comandant General de la Divisió carlina de Navarra. Quan es va aixecar el setge de Bilbao, va dirigir la retirada de les forces que operaven a Somorrostro i a San Pedro Abanto (Biscaia). Va tenir una participació molt destacada a la batalla d'Abárzuza, que el féu mereixedor del títol de comte d'Abárzuza. L'octubre de 1874 fou nomenat Capità General de les Províncies Basques i Navarra.

Les seves operacions, de vegades molt discutides, li van fer guanyar una mala opinió entre molts carlins i, tement per la seva vida, se'n va anar a França sense demanar permís ni comunicar-ho a D. Carles, fet que li va valer ser sotmès a un judici sumari pel Ministre de la Guerra, general Bériz. Va morir l'any 1881.

21. Als annals de les guerres carlines s'entén per Centre el territori integrat pel sud d'Aragó, les províncies de l'antic Regne de València, la zona de Tarragona al sud de l'Ebre, la zona oriental de Castella (Guadalajara i Cuenca) i Múrcia, és a dir, el territori que al final de la Guerra dels Set Anys dominava el general Cabrera. El Maestrat es troba dintre d'aquesta zona. La batalla de Xelva fou una victòria dels partidaris de D. Carles que tingué lloc el dia 12 de febrer de 1875. Xelva, situada a l'interior de València, a l'Alt Túria, durant la primera guerra va ser fortificada per Cabrera, el qual va instal·lar-hi un hospital per atendre els ferits de guerra i les malalties de la tropa.

a titllar-los de «sagristans». Ricardo de la Vega, fill de Ventura de la Vega i llibretista de la famosíssima sarsuela *La verbena de la paloma*, l'any 1875 va estrenar la revista musical bufa *Los cuatro sacristanes*. Es tractava d'una peça de caràcter polític on es feia mofa del clero carlí representat per quatre sagristans. Hi va posar la música Fernández Caballero. Aquesta caracterització de «sagristans» devia molestar molt els carlins, perquè Francisco de Paula Oller, periodista i advocat, que als catorze anys s'havia incorporat a l'exèrcit carlí de Catalunya, a la seva obra, *Episodios tradicionalistas. La España carlista*, dedica el capítol desè del segon volum a rebatre aquest qualificatiu de «sagristans».²²

A Barcelona, l'any 1876 hi va aparèixer un setmanari amb el nom *El Sacristán*, Portava el següent subtítol: *Periódico carlista a secas, escrito por cuatro sacristanes*. Va tenir una vida molt efimera.

*¡Si no aixalan las alas
als intrepits catalans!
dintre ja de Barcelona
haurian fet cosas grans*

*¡Viva D. Rafael Tristany
y lo seu company Savalls!
héroes de tres campanyas
mes que fiels sempre leals.*

*Lo virtuos Lisarraga
ha vist ja los catalans,
volant pasa allá al Ebro
á veura als valencians*

22. Francisco de Paula OLLER, *Episodios Tradicionalistas. La España Carlista*. Barcelona: La Propaganda catalana, 1886. Tom II, p. 84 i s. Diu aquesta autor: «¿En qué quedamos? ¿Eran cuatro sacristanes ó un numeroso y aguerrido ejército...? Supongamos que los facciosos eran cuatro sacristanes...en este caso es mucho el mérito y no escaso el valor de esos cuatro sacristanes... No debían ser escasos los conocimientos de estos cuatro sacristanes... No se explica como cuatro sacristanes lograron que la guerra civil adquiriera grandes proporciones en todo el antiguo Principado desde los Pirineos orientales al Mediterráneo... mucho debieron preocupar al Gobierno de Madrid esos infelices cuatro sacristanes...»

Hem entrat a una altra zona del conflicte: Catalunya. Aquí se'ns presenten dues figures indiscutibles del carlisme català: Rafael Tristany i Francesc Savalls. Tots dos havien pres part en les guerres anteriors.

Tristany va ser un personatge estimadíssim pels carlins. Acabada la guerra, va emigrar a Lourdes on va morir l'any 1899.²³ Savalls, el general empordanès, era d'una altra fusta. El seu pare havia mort a la primera guerra i ell va prendre-hi part a totes tres. També va participar de l'aventura italiana, però les notícies d'aquesta època són més aviat escadusseres i confuses. A la tercera guerra van ser constants els enfrontaments amb D. Alfons-Carles, el germà de Carles VII. Savalls feia la guerra a la seva manera i no admetia impositcions de ningú. La seva relació amb els trabucaires, l'episodi de l'Hostal de la Corda i alguns assumptes de diners, han fet planar damunt d'ell la sospita, per bé que mai s'ha pogut provar res amb total seguretat.²⁴

23. En el curs de les tres guerres, disset Tristany van prendre les armes a favor del carlisme, cinc hi van deixar la vida. Rafael Tristany, que després de la guerra dels *Matiners* havia emigrat a França, el juliol de 1855, amb un grup de 200 homes va entrar a Catalunya i s'hi va estar durant un any. És l'anomenada «Guerra dels Tristany». Després va començar el seu exili italià, al servei també del legitimisme. L'any 1872 tornà a Catalunya com a Comandant General del Principat. En acabar la guerra va emigrar a Lourdes. L'any 1913 es van traslladar les seves despulles des de Lourdes al cementiri d'Ardèvol, on la família Tristany tenia la casa pairal. Amb aquest motiu es va organitzar un multitudinari pelegrinatge. A la tornada de Lourdes, tant a Barcelona, com a Manresa, Súria, Cardona, Solsona i el santuari del Miracle se li van retre homenatges i van ser innombrables les persones que van desfilar davant del seu fèretre. (Vegeu *Àlbum històric del Carlisme 1833-1933-35* Barcelona: s.n. s.a. p. 274 i s.)

24. *Francesc Savalls* va néixer a La Pera (Empordà) el 1817. Prengué part a la primera guerra a les ordres del seu pare, que morí a mans dels liberals. En acabar la guerra va haver d'emigrar a França, d'on tornà el 1848 per lluitar a favor de Carles VI. El 1849 se n'anà a Niça i d'allí a Itàlia, on primer serví a l'exèrcit del duc de Mòdena i després fou capità de l'exèrcit pontifici. Com diu Mundet: «Més enllà de les polèmiques per una o altra acció, per la veritat o mentida d'un detall, sobresurt la bel·licositat d'un home que, lluny de casa seva, semblava haver-se transformat en un professional de les armes però que mantenia fidelitat a uns principis que havia après i defensat sobre la seva terra i que tornaria a defensar al cap de poc (Josep Maria MUNDET I GIFRE, Narcís PUIGDEVALL I DIUMÉ, *El general Savalls*. Girona: Diputació de Girona, 1994, p. 8.

Savalls sembla que tingué relació amb el trabucaire Ramon «Felip» encara que no s'ha pogut provar la seva participació en alguns fets reprovables. Pel que fa a les sospites de traïció per l'entrevista amb Martínez Campos a l'Hostal de la Corda, prop de Ridaura, en territori carlí, tampoc mai s'ha pogut provar res. Però ja al final de la guerra, en un ambient enrarit, aquesta trobada aixecà molts recels.

L'altre personatge és el navarrès Antonio Lizárraga i Ezquiroz. També havia pres part a la primera guerra.²⁵

*Cuan lo Conxa pren lo mando
del exércit dit del Nort,
mes que ab las balas contaba
ab sos pastells cuberts d'or.*

*Era mestre consumat
de la maldat y discordia:
y un destructor pervers
del honor y de la gloria.*

*Contaban com á Bilbao
que las bruixas volarian
y ab eixa seguritat,
á Estella amtrarian.*

*Jo ab bruixas no hi crec pas
pero sí, ab certs tractots
hi ha gent avuy el dia
que fan la cara á tots.*

*¿Sabeu tanbe qui habia?
lo de la Puiglagullada
¡oh! quin fret sentí l'Andia
Sens la conxa ni flasada.*

25. Antonio Lizárraga y Ezquiroz, nascut a Pamplona l'any 1817. El 1833 va ingressar com a voluntari a l'Exèrcit carlí del Nord i va servir en el Batalló de Guies de Zumalacárregui. Formà part de l'Expedició de D. Carles per Aragó, Catalunya, el Maestrat i Castella. Va ser ferit a l'acció de Guissona. Comandant general de Guipúscoa des de gener de 1873 fins a començaments de 1874 que fou nomenat comandat general d'Aragó i el juny Cap de l'Estat Major de l'Exèrcit del Centre. El gener de 1875 va passar a Catalunya on va fer una defensa heroica de la Seu d'Urgell contra l'exèrcit de Martínez Campos. Sempre que es parla de Lizárraga se li afegeixen adjectius com «sant» o «virtuós», i és que era un home profundament religiós que va tenir sempre una conducta exemplar i es va distingir pel seu valor i la seva disciplina (Vegeu Reynaldo de BREA (Barón de Artagán), p. 157 i s.

*Vaya una casualitat
Conxa, Etxagüe y Andia,
á Vich foren graduats
d'una vella confraría.*

*La logia mes ordenada
y que alcanza quan li plau
alto, silencio, no's hora
contemplan lo bisbe Strau*

En aquestes versos s'al·ludeix a la pràctica molt habitual del suborn, a la qual es destinaven grans sumes de diners, per comprar la voluntat d'alguns caps dels carlins als quals se'ls prometia el reconeixement dels graus militars que tenien a l'exèrcit de don Carles.

També hi veiem una referència a l'aixecament del setge de Bilbao, el qual el general Concha va aconseguir el 2 de maig de 1874. Després d'aquests fets és quan va decidir atacar Estella, pensant que seria el cop definitiu per acabar la guerra, amb el resultat que ja hem vist.²⁶

Antonio Pirala explica que la proximitat dels combatents (de vegades la distància entre ells era inferior als cent metres) va facilitar la confraternització i amb aquesta situació es van produir contactes entre alguns caps dels dos bàndols contendents.²⁷ Francisco Hernando, des de l'òptica carlina, explica els mateixos fets, però concreta la

26. Així com la conquesta d'Estella, la capital del carlisme al nord, era una idea obsessiva per als liberals, la conquesta de Bilbao, on l'exèrcit carlí s'havia estibat diverses vegades a la primera guerra, ho era per als carlins per moltes raons. En primer lloc perquè els guanyaria un reconeixement internacional com a bel·ligerants, i també perquè una ciutat de la importància de Bilbao seria una font de recursos per al seu exèrcit, però militarment no era una decisió encertada. Francisco Hernando diu: «...como punto militar, ni su posesión nos era ventajosa ni su pérdida sensible a los republicanos. El punto que para descomponer la base de operaciones del ejército enemigo y para evitar invasiones en nuestro territorio nos interesaba poseer, era Vitoria, pero el sentimiento popular y con él algunos generales, creyeron que era más conveniente, sobre todo más positivo, apoderarnos con la toma de Bilbao de gran cantidad de recursos...» (Vegeu Francisco HERNANDO, *La campaña carlista (1872 a 1876): El alzamiento en el Norte. Carlos VII en campaña. Somorrostro y Abarzuza. La guerra en Cataluña El ejército del Centro. La Seo de Urgel. La terminación de la guerra.* París: A. Roger y Chernoviz, 1877, p. 135).

27. Antonio PIRALA, *Anales desde 1843 hasta la conclusión de la última guerra civil.* Madrid: Imprenta y Fundición de Manuel Tello, 1878, Tom V, p. 257 i s.

zona on es produïen aquestes trobades, que era el lloc on tenien establert el quarter general Lizárraga i els seus ajudants. La raó que dóna Hernando és que l'enemic va decidir canviar la tàctica i en lloc de la força va estimar-se més fer servir mitjans com el suborn.²⁸

Hi apareix també un altre personatge que va participar a la batalla d'Abárzuza, el general liberal Manuel Andía i Abela, que ja era conegut pels carlins catalans perquè el 2 de novembre de 1872 va trobar Savalls a Sant Hilari Sacalm i aquest per evitar una derrota va haver de fugir.²⁹

També hi veiem una al·lusió a «*la vella confraria*», que no és

28. Francisco Hernando es pregunta com és possible que, estant encara calenta la sang que s'havia vessat i havent encara cadàvers per sepultar, els qui havien passat tres dies destruint-se fossin els mateixos que ara confraternitzaven: «¿Cómo se había verificado aquella transformación? ¿Por qué carlistas y republicanos se mezclaban y confundían en el centro de la línea, mientras que por nuestra parte el que sacaba la cabeza del parapeto que le reguardaba, recibía un balazo de los centinelas enemigos que estaban acechando la ocasión de disparar» (Vegeu Francisco HERNANDO, p. 164 i s.).

En definitiva, pel que explica Hernando, sembla que era un pla ordit pel general Serrano, que es volia presentar com el pacificador d'Espanya, cosa que hagués servit per a consolidar-lo en el poder i li hagués donat un gran prestigi sobre els altres polítics revolucionaris. A més Serrano ja tenia pràctica en les negociacions amb els carlins, perquè l'any 1872 havia posat fi a l'aixecament del nord amb el Conveni d'Amorebieta, signat amb la Diputació de Guerra de Biscaia el 24 de maig de 1872. Amorebieta va concedir l'amnistia per a tots els participants a l'aixecament, però no va accontentar ningú. Els liberals perquè el varen considerar massa benèvol i els seguidors de D. Carles perquè hi van veure un nou Conveni de Vergara (el que va posar fi a la guerra dels Set Anys), el qual per als carlins sempre ha estat sinònim de traïció.

Francisco Hernando, periodista, va néixer a Algesires l'any 1847. L'any 1873 s'incorporà a l'exèrcit de Carles VII i serví al segon batalló de Navarra. Fou ajudant del general Antonio Lizárraga. En acabar la guerra va ser redactor d'«El Correo Catalán» i col·laborador de «La Hormiga de Oro». Morí a Cadis l'any 1912.

29. *Manuel Andía y Amela*, nascut a Ronda (Málaga), el 1818, de família navarresa. Va lluitar contra els carlins a la primera guerra, on va ser ferit greument dues vegades. A la Guerra de l'Àfrica va formar part de l'expedició comandada pel general Echagüe. A la tercera guerra carlina va lluitar al front del Nord, i va prendre part a les accions de Montano, Galdames (Somorrostro), Abárzuza i Pamplona, plaça que va defensar com a capità general interí durant l'assetjament i bloqueig que va durar des de l'agost de 1874 fins al 2 de febrer de 1875. Aquest va ser un dels fets més notables de la seva carrera militar. Va tenir també una actuació destacada a Catalunya. Posteriorment, va ser capità general de Granada i morí a Vic el 1884.

A l'acció de Sant Hilari Sacalm, s'hi va distingir un dels oficials d'Andía, Josep Cusachs, el qual arribaria a ser un reconegut pintor de temes militars i eqüestres. (Josep Maria MUNDET I GIFRÉ, Narcís PUIGDEVALL I DIUMÉ, p.82)

altra que la maçoneria, de la qual van formar part molts militars espanyols durant el segle XIX. I amb aquesta referència a la maçoneria hi apareix un altre personatge, fra Raimon Strauch, caputxí i bisbe de Vic, a qui l'enfrontament amb «*la vella confraria*» li va costar la vida.³⁰

*Si Conxa passa a Bilbao
per lo de las Muñecas,
ho feu ab gran villania
no ab forsa de bayonetas*

*Lo bando mes depravat
y lo mes estrafalari
pe fer aquechas maldats
es lo bando doctrinari*

*En tots los estats del regne
son la gen ofisial
práctichs en la picardia
y'ls autors de tot lo mal*

*Conxa la gran esperansa
dels ratirats y actius
pronte tots tindreu la paga
diuen los que queden vius*

30. Fra Raimon Strauch fou el traductor al castellà de las *Memorias para servir a la historia del jacobinismo*, de l'abat Barruel, polemistà francès, jesuïta, impugnador infatigable de les filosofies del segle XVIII. En aquesta obra considera Voltaire, d'Alambert i Frederic II de Prússia com els capdavanter de la conspiració contra la religió, que es va consolidar amb l'Enciclopèdia i va continuar amb les societats secretes dels francmaçons fins esclatar amb la Revolució Francesa. Els enemics del bisbe Strauch no li van perdonar que fos el traductor d'aquesta obra, i, amb l'excusa de ser favorable als realistes (estem en el trienni constitucional) i al pretendent D. Carles germà de Ferran VII, Roten el va fer agafar a Vic i el va tancar a la torre de la Ciutadella de Barcelona. Se li va obrir un procés i fou condemnat a mort. Elias de Molins ens diu: «Por esta relación se ve que el P. Strauch no fue condenado por el tribunal militar que entendía la causa, sino por una sociedad secreta, que se impuso á la primera autoridad militar de Cataluña. Esta acató su fallo y se hizo cómplice de él. El ayudante del general Mina no se atrevió á consignar el nombre de los patriotas, sin duda por la enormidad del hecho». (Antonio ELÍAS DE MOLINS, *Diccionario biográfico y bibliográfico de escritores y artistas catalanes del siglo XIX (Apuntes y datos)*. Barcelona, Imprenta de Calzada, 1895. Tom II, p. 643)

L'acció de les Muñecas va ser una derrota per als carlins. Per tal de trencar el setge de Bilbao pels carlins, el general Concha, avançant des de la província de Santander va forçar el pas de la Muñecas, en poder del carlins, i els va obligar a replegar-se i finalment van haver d'aixecar el setge el dia 2 de maig de 1874.³¹

*Quen farem ara del Nen,
devots del visi y la trampa,
seductors de innoens
y de molta gen non sancta*

*Penetro que pensau:
y per acho sou capasus
de dir a Bismarck que porti
aquel rey que no te nasus*

*¡No volen lo nostre Rey!
¡¡¡Viva D. Carlos seté!!!
¡oh! Sí: ja com St.Miquel
lo peu sobre el coll ja us té*

*cert que es molt gran la victoria
y el espant del enemich;
digan tots ab fe catolichs
Digitus Dei est hic.*

La cançó, en l'antepenúltima estrofa es refereix als fets de l'any 1869, quan les Corts Constituents van votar la Constitució, com que

31. El pas de Las Muñecas va costar 500 baixes. Allí va perdre la vida el general carlí Cástor Andéchaga, un dels entestats en la conquesta de Bilbao en contra de l'opinió d'altres que veien molt difícil poder cobrir un front tan extens.

Cástor Andéchaga, nascut a Gordexola (Biscaia) el dia 21 de març de 1803, va començar la seva carrera militar el 1822 en un batalló de realistes de Biscaia. L'any 1833 participà a la primera guerra carlina. L'any 1873, amb una edat molt avançada, tornà a la lluita armada destacant en la defensa de la línia de Somorrostro (durant el setge de Bilbao). Va morir l'any 1874 defensant el pas de las Muñecas. Al seu costat va caure també ferit mortalment el capellà que havia acudit per donar-li els últims auxilis espirituals (Francisco de Paula OLLER, *Album de personajes carlistas con sus biografías*. 2 vol. Barcelona: Propaganda Catalana, 1887. Tom I, p. 179 i s.

haviem exclòs els Borbons, van haver d'eleger un monarca entre les famílies regnants a Europa. Fracassada la candidatura portuguesa, Bismarck, a petició del general Prim, va presentar la candidatura del príncep Leopold de Hohenzollern Singmaringen, la qual va provocar l'oposició de Napoleó III. Aquest incident va ser el desencadenant de la guerra francoprussiana que va acabar amb la derrota francesa. La candidatura Hohenzollern no va prosperar i la corona espanyola va anar a parar, com és prou sabut, a Amadeu de Savoia.³²

A l'última estrofa, el narrador, hi torna a mostrar el seu entusiasme per la victòria d'Abárzuza, i manifesta d'una manera una mica grandiloqüent –fa servir el llatí– el seu sentiment religiós, una religiositat que sempre ha estat signe d'identitat del carlisme.

En definitiva, ens trobem davant d'una mostra de poesia popular política del segle XIX. Com hem vist, l'autor anònim de la *Derrota del general Conxa* fa la narració d'un fet d'armes, la batalla d'Abárzuza, la qual va tenir un gran ressò entre els seguidors de don Carles, no solament al front del Nord, on es va produir, sinó també a Catalunya, escenari igualment de la tercera guerra.

L'autor fa el seu relat d'una manera una mica ingènua –és poesia popular–, però alhora viva, directa, apassionada i molt cenyit a la realitat. En alguns moments gairebé sembla una crònica. Bon coneixedor de la causa que defensa i dels fets que relata, va avançant i retrocedint en el temps i canviant d'escenari, i això li permet aportar una gran quantitat de dades, amb la particularitat que tots els fets i els personatges que relaciona són reals.

És evident que aquesta poesia no destaca –ni ho pretén– per la seva qualitat literària, que és escassa, però adquireix valor com a mitjà de propaganda, assumpte de gran importància en qualsevol conflicte bèl·lic, i és un document històric contemporani dels fets. Com és propi d'aquest tipus de literatura, tota la cançó traspua fervor i entusiasme per la causa que serveix, una causa que era signe d'identitat de molts catalans: la religió, la monarquia, l'amor a la pàtria, la terra dels pares, que es concretava en la defensa dels furs. I tan identificats se sentien amb aquests ideals, que, quan va arribar l'hora, no van dubtar de prendre les armes per defensar-los, i això ho van fer en vuit ocasions en menys de cent anys: la Guerra Gran, contra la Convenció (1792),

32. Els madrilenys, davant la dificultat de pronunciar el nom del príncep prussià Hohenzollern Singmaringen l'anomenaven: «¡Olé, Olé, si me eligen!».

la guerra de la Independència, contra l'invasor napoleònic, la del Trienni constitucional (1822), la dels «Malcontents» (1827), la guerra dels Set Anys (1833-1837), la guerra dels «Matiners» (1846-1849), la guerra «dels Tristany» (1855-1856) i la tercera guerra carlina (1872-1876).

Són pàgines del nostre passat col·lectiu que, de vegades, han tingut una interpretació molt confusa quan l'orientació ideològica i política ha primat per damunt de l'anàlisi dels fets. Com diu José Antonio Ullate, en un article sobre la crisi de l'Antic Règim, aquesta confusió

*«...se debía principalmente a la forzada imposición de una vulgata maniquea y oficialista que caricaturizaba (y sigue haciéndolo en la pluma de la mayor parte de los expositores de aquellos sucesos) los bandos en litigio, la realidad es que en gran medida la razón por la que nos resulta difícil tener una idea cabal de esa crisis es porque seguimos inmersos en ella. O si se prefiere, porque las fuerzas intelectuales que operaban en aquel período no han cesado de estar en confrontación hasta hoy, los procesos subversivos que eclosionaron por entonces siguen desarrollándose y las fuerzas que los lideraban siguen ambicionando redefinir la realidad histórica. En ese contexto, probablemente único en el pasado conocido (en el que los vencedores no sólo quieren, como no es infrecuente, escribir la historia a su manera sino transmutar el concepto mismo de verdad), la serena labor del historiador se ve ensombrecida por la encarnada pasión del partisan».*³³

33. José Antonio ULLATE, «Las actitudes políticas ante la crisis del Antiguo Régimen», dins *Revista Verbo*, núm. 505-506, maig-juny-juliol 2012. p. 365 i s.

